

No 1940. gada līdz pat sava mūža pēdējai dienai 1968. gada 27. martā Miķelis Valters bija nemitīgs cīnītājs par padomju okupācijas varas padzīšanu no Latvijas. Taču vienlaikus savās daudzpusīgajās publikācijās viņš uzsvēra Latvijas nākotnes demokrātisko veidolu, noraidīja K. Ulmaņa un V. Muntera uzskatu pēctecības iespēju Latvijā. M. Valtera rakstos netiek aicināta atgriešanās pie ulmaniskās iekārtas. Par to viņš latviešu rietumnieciskajā emigrācijā iemantoja daudz pretinieku. Pēdējo ietekmē vairākkārt tika noraidīta viņa darbu iespiešana. Grāmatā lasām, ka M. Valters savas dzīves nogali vadījis kā emigrācijas vientulis.

R. Treijs savā grāmatā nav pieminējis, ka 1918. gadā un arī vēlāk Miķelis Valters bija tieši tas publicists, kas Latvijai ieteica “politiskās nācijas” modeli. (Par to vairākkārt rakstījis šīs recenzijas autors, piemēram, grāmatā “Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940” (Rīga, 1997, 128.–129. lpp.); arī materiālā “Politiskās nācijas ideja Latvijā” (LZA Vēstis, 1995, Nr. 11/12, 42.–43. lpp.).) Politiskās nācijas ideja Latvijā joprojām ir principiāla diskursa tēma.

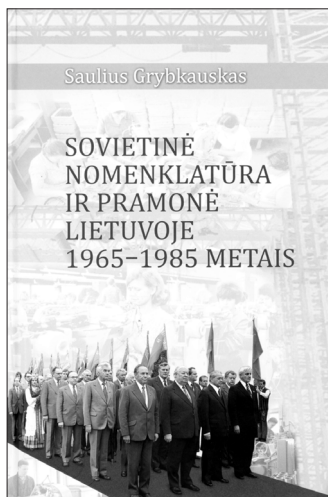
Savulaik Rietumu emigrācijā izskanēja pārmetums Miķelim Valteram, ka viņš šķēlis latviešu sabiedrību. Bet paradoksāli: cildinošus nekrologus par viņu rakstīja Ādolfs Šilde un Bruno Kalniņš, viņa bijušie pretinieki.

Riharda Treija grāmata pārliecinoši pierāda, ka Miķeļa Valtera devumam Latvijas vēsturē ir paliekoša un perspektīva nozīme. Viņš atstājis mums ļoti vērtīgu domu un pieredzes mantojumu.

Leo Dribins

Saulius Grybkauskas. *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. 438 p.: iliustr. (Saulius Grybkauskas. *Padomju nomenklatūra un rūpniecība Lietuvā 1965.–1985. gadā*)

Latvieši nereti ar skaudību lūkojas kā uz saviem ziemeļiem, tā arī dienvidu kaimiņiem, un jāatzīst, ka viņus ir par ko apskaut, tajā skaitā arī vēstures pētniecībā. Sākot no līdzīgas bāzes, lietuvieši ir bijuši sekmīgāki vairākos parametros. Tajā skaitā viņi ne tikai intensīvi pētī padomju

režīma represīvo politiku un pretošanās vēsturi, bet lielu uzmanību veltī ekonomiskās, sociālās, kultūras vēstures problēmām 20. gadsimta 70.–80. gados. Turklāt Lietuvas Vēstures institūts viņu pētījumu rezultātus publicē kā iespaidīga apjoma monogrāfijas.

Sauļus Grībkauskas grāmatas centrā ir rūpniecības attīstība Lietuvā t.s. Brežņeva laikā jeb stagnācijas periodā un tas, kāda vieta tai bija Lietuvas nomenklatūras politikā. Nomenklatūra šajā grāmatā tiek pētīta plaši – no republikas augstākās partijas un administratīvās vadības līdz rūpniecības uzņēmumu pārvaldei.

Rūpniecības pētniecība nereti tiek uztverta kā ekonomikas vēstures sastāvdaļa. S. Grībkausks tēmas izvēli pamato ar tās sociālo un politisko nozīmīgumu. Rūpniecība bija nozare, kurā strādāja būtiska daļa Lietuvas iedzīvotāju. Rūpniecība ietekmēja sabiedrības dzīvesveidu. Tā bija svarīgākā tautsaimniecības nozare padomju ideologu skatījumā, tādēļ tās izpēte parāda, kā padomju sistēmā savijās kopā ekonomiskā, sociālā un nacionālā politika un sociālā kontrole. Tādējādi, analizējot rūpniecības vadību, tiek radīts pamats arī citu padomju režīma izpausmju pētniecībai. Grāmata balstās uz plašu Lietuvas arhīvu materiālu bāzi, pirmām kārtām tie ir dažāda līmeņa Kompartijas arhīvi, bet vienlaikus plaši izmantoti arī Valsts plāna komitejas, Ministru padomes, Centrālās statistikas pārvaldes un Valsts drošības komitejas arhīvu dokumenti. Autors ir izmantojis arī Krievijas arhīvu materiālus, diemžēl ne visi ir bijuši pieejami pētījuma realizācijas laikā. Tāpat jāatzīmē, ka S. Grībkausks labi orientējas arī Rietumu un krievu autoru teorētiskajās nostādnēs, kas attiecas uz “centra” un vietējo pārvaldes institūciju attiecībām viņa aplūkotajā laika posmā.

Grāmatas centrālais jautājums ir par attiecībām, kas pastāvēja starp Lietuvas centrālajām pārvaldes iestādēm – Lietuvas Komunistiskās partijas Centrālo komiteju (LKP CK) un Ministru padomi (MP) un rūpniecības uzņēmumiem, par to, kādas bija republikas vadības iespējas ietekmēt rūpniecības attīstību. Ņemot vērā, ka rūpniecības vadība, kas Ņ. Hruščova laikā bija decentralizēta, sākot ar 1965. gadu, tika atkal pakļauta Vissavienības ministrijām, Lietuvas vadības iespējas ietekmēt rūpniecības attīstību bija ierobežotas. Kā norāda autors, tautas saimniecības padomju pastāvēšanas laikā (1957–1964) republikas nomenklatūrai bija lielāka vara, kas attīstīja tās pašapziņu. Tādēļ līdz ar t.s. A. Kosigina reformu sākumu 1965. gadā Lietuvas vadība visai aktīvi centās ietekmēt republikas rūpniecības attīstības politiku. Tai nācās konkurēt ar Vissavienības ministrijām par tiesībām koordinēt republikas ekonomisko attīstību, tā arī sacentās ar pārējām Baltijas republikām par lielākām Maskavas investīcijām republikas ekonomikā. Būtisks faktors, kas veicināja Lietuvas vadības īstenoto ekonomiskā nacionālisma politiku, bija vēlēšanās nodro-

šināt sev republikas iedzīvotāju atbalstu, neitralizēt iespējamo opozīciju padomju režīmam. Tomēr republikas vadībai bija jārēķinās ar to, ka viens no tās uzdevumiem bija īstenot Maskavas politiku. Tādējādi ekonomiskā nacionālisma politika bija balansēšana starp “centra” politikas īstenošanu un mēģinājumiem izkarot sev lielāku administratīvo varu.

Kosigina ekonomisko reformu rezultātā republikas nomenklatūras politika būtiski mainījās. Tā kā lielākie (smagās rūpniecības) rūpniecības uzņēmumi bija Vissavienības ministriju pārziņā, reformas rezultātā republikas varas iestāžu iespējas ietekmēt rūpniecības attīstību būtiski samazinājās, jo Vissavienības ministriju vara bija ārkārtīgi pieaugusi. Ja 60. gados republikas vadība centās intensificēt industriālo attīstību, tad kopš 60. gadu beigām tā centās panākt no Maskavas, lai investīcijas no smagās rūpniecības, īpaši lielākajās pilsētās, tiktu novirzītas uz lauksaimniecību, ceļu būvniecību, dzīvokļu un sadzīves objektu celtniecību, kā arī vieglo, celtniecības materiālu un pārtikas rūpniecību. Visi, kas atceras 70.–80. gadu Lietuvu, var apstiprināt, ka šī politika vainagojās ar panākumiem. Lietuvas vadības politiku sekmēja tas apstāklis, ka PSKP CK 1965. gada marta plēnuma lēmumi paredzēja palielināt investīcijas agrārajā sektorā un pārtikas rūpniecībā, un Lietuvas vadība sekmīgi izmantoja jauno situāciju. Šī politika izsauca PSRS Valsts plāna komitejas un arī vairāku republikas ekonomistu kritiku, tomēr republikas vadības stingrā nostāja un arī prasme veiksmīgi izmantot Maskavas rūpniecības politikas izmaiņas un direktīvas (piemēram, republikas varas institūcijām 1964. gadā piešķirtās tiesības caurskatīt PSRS ministriju sagatavotos uzņēmumu attīstības plānus vai arī 1981. gada lēmumu par rūpniecības ierobežošanu lielajās pilsētās) deva iespēju ierobežot smagās rūpniecības attīstību un palielināt to ekonomikas nozaru īpatsvaru, kas atradās republikas pakļautībā. Būtiski republikas vadības apsvērumi smagās rūpniecības attīstības iegrožošanā bija saistīti arī ar ierobežotajiem darbaspēka resursiem.

Republikas vadības administratīvo varu jūtami palielināja apstākļi, ka tā kontrolēja kapitālo celtniecību. Lai cik varenas bija Vissavienības ministrijas, tās nevarēja rekonstruēt vai no jauna būvēt uzņēmumus bez republikas varas iestāžu piekrišanas. Tas, ka Aļģirds Brazauskis, kurš Valsts plāna komitejā pārziņāja šo jomu, kļuva par LKP CK sekretāru, liecina, ka republikas nomenklatūra apzinājās iespējas, kuras tai pavēra kontrole pār šo jomu. Analizējot dokumentu plūsmu starp dažādiem PSRS un Lietuvas PSR pārvaldes atzariem, S. Grībkauskis izvērtē hierarhiju, kas pastāvēja rūpniecības vadībā, kā arī lēmumu pieņemšanas kārtību republikā. Kā jau varētu sagaidīt, svarīgākās institūcijas, kas pieņēma lēmumus, bija LKP CK birojs un Ministru padome. Tomēr tās reti nodarbojās ar rūpniecības

attīstības jautājumiem. Faktiski valdības lēmumus šajā jomā pieņēma LPSR MP Kārtējo jautājumu komisija. Būtiska bija arī 1978. gadā nodibinātās LKP CK Republikas Darbaspēka resursu sadales un attīstības padomes loma. Tāpat nozīmīga loma bija LPSR Valsts plāna komitejai. Oficiālās vēstules Maskavai parasti parakstīja LKP CK sekretāri ekonomikas jautājumos vai MP priekšsēdētāja vietnieki. Parasti viņi risināja jautājumus ar Vissavienības ministru vietniekiem. Ja šajā līmenī neizdevās panākt risinājumu, republikas vadība vērsās pie PSKP CK un PSRS MP. Vissavienības un republikas institūtu komunikācijas ikdienas līmenī hierarhija prasīja, lai Lietuvas PSR MP priekšsēdētāja vietnieks kārtotu jautājumus ar PSRS ministru vietniekiem, bet LKP CK pirmais un otrais sekretārs, kā arī LPSR MP priekšsēdētājs – ar PSRS ministriem.

S. Grībkauskis uzsver, ka ekonomikas pārvaldes centralizācija, rūpniecības ekstensīvais raksturs un cenu politika būtiski ierobežoja republikas vadības ekonomiskā nacionālisma politiku. Šie apstākļi izraisīja spriedzi un arī konfliktus, jo PSRS ministrijas ļoti bieži nerēķinājās ar republikas varas iestāžu aprēķiniem un plāniem attiecībā uz teritoriju attīstību, racionālu darbaspēka resursu izmantošanu utt.

Republikas rūpniecības uzņēmumiem arī nācās balansēt starp “savām” ministrijām un republikas varas iestādēm. Lai panāktu resursu piešķiršanu un piekrišanu saviem plāniem, rūpniecību vadība lika lietā gan ekonomiskā nacionālisma argumentus (kā plānu īstenošanas rezultātā pieaugs Padomju Lietuvas varenība), gan arī emocionālus argumentus (antisemitāri apstākļi uzņēmumos), atsaucās uz to, ka atļaujas nedošana uzņēmumu rekonstrukcijai vai paplašināšanai neļaus pildīt militāros pasūtījumus (ļoti efektīvs arguments), kā arī izmantoja personiskos kontaktus ar republikas vadību. Savukārt republikas vadība varēja pielietot ļoti efektīvu kontroles instrumentu pār rūpniecības uzņēmumiem – nomenklatūras sistēmu. Lielākā daļa smagās rūpniecības uzņēmumu vadītāju, īpaši tie, kas bija daļa no rūpnieciski militārā kompleksa, bija iekļauti LKP CK galvenajā vai arī uzskaites nomenklatūrā. Vieglās un pārtikas rūpniecības uzņēmumu vadītāji bija tikai CK uzskaites nomenklatūrā, turklāt arī ne visi. Uzņēmumu vadības karjera bija atkarīga ne tikai no viņu spējas pildīt plāna uzdevumus, bet arī spējas apzināties, ka uzņēmums ir ne vien ekonomiska, bet arī ideoloģiska vienība.

S. Grībkauskis uzsver, ka dokumentos ir fiksēti daudzi fakti, kas ļauj runāt par iekšējiem ideoloģiskiem konfliktiem rūpniecības uzņēmumos. Rūpniecībā strādāja daudz bijušo čekistu un virsnieku, kas bija demobilizēti Ņ. Hruščova laikā veikto militāro un drošības struktūru kadru samazināšanas rezultātā. Vienlaikus 70. gadu beigās, iespējams, ekonomikas efektivitātes pazemināšanās dēļ, ideoloģiskos kritērijus rūpniecības kadru

atlasē vairs neievēroja tik strikti kā agrāk. Lielāku nozīmi ieguva profesionalitāte, tādēļ dažādi “traipi” biogrāfijā, piemēram, ģimenes locekļu politiskā neuzticamība, tas, vai cilvēks ir bijis politiski represēts, vairs nebija tik būtisks šķērslis profesionālai karjerai, kā tas bija agrāk. Tomēr tik dažādi politiski orientētu cilvēku darbs vienā uzņēmumā nereti radīja politiskus konfliktus. Republikas vadība bija ieinteresēta radīt iespaidu, ka tās valdījumos viss ir kārtībā, tādēļ rūpnīcas vadībai bija jācensas neizlaist konfliktus ārpus vārtiem. Oficiālā padomju internacionālisma pretstats bija faktiskā ebreju diskriminācija, īpaši militārajos uzņēmumos.

Bez ideoloģiskajiem konfliktiem rūpnīcās bija arī sociāli konflikti, kuru iemesls bija neapmierinātība ar darba samaksu un apstākļiem. Lai gan oficiāli streiku nebija, autors uzskata, ka var runāt par vairākiem neapmierinātības un sociālo konfliktu periodiem. Pirmais bija 1968.–1973. gadā. Otrais bija 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā, un tas bija saistīts ar poļu “Solidaritātes” kustību.

Rūpniecības uzņēmumu ekonomisko un ideoloģisko funkciju visumā neizdevās veiksmīgi apvienot. Ar šīm funkcijām saistītās problēmas autors saskata arī attiecībās starp rūpnīcu tehnisko vadošo personālu, kuru pārstāvēja galvenie inženieri, un kadru un drošības personālu, kas bija vairāk saistīts ar partijas sekretāriem. Rūpniecības uzņēmumos (bet ne lielajās ražošanas apvienībās) nereti pastāvēja arī konflikti starp direktoriem un galvenajiem inženieriem, jo autoritārais vadības stils, kas izrietēja no padomju režīma modeļa, neizbēgami ietekmēja arī galveno amatpersonu komunikācijas stilu.

Lielākā daļa Sauļus Grībkauska aprakstītā ir pazīstama ikvienam, kas ir saskāries arī ar Latvijas ekonomiskās attīstības problēmām. Tomēr mēdz teikt, ka *“the devil is in the details”* (svarīgais ir paslēpts sīkumos). Mēs zinām, ka nacionālkomunistu sagravē 1959. gadā būtiski ietekmēja Latvijas vadības vēlmi cīnīties par republikas ekonomiskajām interesēm. Tas, ko mēs nezinām, ir, cik lielā mērā, kādos jautājumos un kādā veidā tas izpaudās. 70. un 80. gadi bija laiks, kad Latvija sāka jūtami atpalikt no Igaunijas un Lietuvas daudzos parametros. Vispārpieņemts ir uzskats, ka tas notika republikas vadības politikas dēļ. Tomēr nav pētījumu par to, kā reāli notika dažādu interešu saskaņošana Latvijā. Kamēr šādu pētījumu nav, tā ir hipotēze, kuru nepieciešams pārbaudīt.

Daina Bleiere